

УДК: 364-43:159.923.5

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Р.В.Чубук

*кандидат педагогічних наук, доцент**Чорноморський державний університет імені Петра Могили*

Мета статті полягає у тому, щоб проаналізувати провідні механізми формування готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності, що виступає одним із компонентів успішності здійснення регуляції цієї діяльності. Зважаючи на те, що поняття «готовність» не можна розглядати окремо від поняття «особистість», доводиться доцільність розгляду сутнісного змісту цього поняття через такі складові: готовність до діяльності та готовність до саморозвитку, самовдосконалення.

Ключові слова: *особистість, професійна діяльність, готовність, розвиток, здатність, формування.*

В умовах сьогодення спостерігається підвищення вимог до якості професійної підготовки майбутніх соціальних працівників у вищій школі, які передбачають, в тому числі й більш конструктивне формування їхньої готовності. Додамо, що різнобічна підготовка фахівців нової генерації з високим рівнем професіоналізму стала провідним завданням вітчизняних вишів. Актуальність і доцільність вивчення зазначеного, зумовлена ще й необхідністю подолання протиріччя, яке виникло між потребами суспільства, зацікавленого у підвищенні якості підготовки фахівців соціальної сфери та недосконалістю реальних механізмів для практичного формування їхньої готовності. Відтак, професійна підготовка майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності має бути організована так, щоб забезпечити процес формування готовності як умови досягнення високого професіоналізму.

Мета статті: проаналізувати провідні механізми формування готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності, що виступає одним із компонентів успішності здійснення регуляції цієї діяльності.

У наукових напрацюваннях вітчизняних і зарубіжних науковців (С.Архипова, Р.Вайнола, Ю.Галагузова, І.Зверева, А.Капська, О.Карпенко, Л.Міщик, В.Поліщук, С.Харченко, Л.Штефан та ін.) приділяється особлива увага вивченню теоретико-методичних і практичних засад підготовки майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності, структурних компонентів моделі особистості майбутнього соціального працівника, вимог до його знань, умінь і навичок професійної діяльності, особливостей формування готовності до роботи з різними категоріями населення тощо. Проблема формування готовності фахівців до професійної діяльності була предметом уваги багатьох науковців (В.Балакін, О.Безпалько, І.Гавриш, О.Дубасенюк, І.Зязюн, А.Капська, Н.Кічук, А.Линенко, К.Макогон, В.Моляко, Л.Хомич та ін.). Суттєвий внесок у вирішення проблеми актуалізації соціально-превентивної діяльності з молоддю зробили як вітчизняні, так і зарубіжні науковці (В.Бочарова, Л.Волинець, І.Зверева, Н.Заверико, І.Зязюн, У.Лоренц, В.Оржеховська, О.Пилипенко, Ф.Парслоу, Ш.Рамон, Г.Сагач, В.Сатір, С.Шардлоу та ін.).

Аналіз сучасних теорій професійної підготовки майбутніх соціальних працівників свідчить про необхідність урахування специфіки соціально-педагогічної діяльності (особливо з молоддю), постійного розширення форм, методів, методик і функцій з метою формування готовності соціального працівника до професійної діяльності. Виходячи з цього, необхідність подальшого розгляду цієї проблематики існує, оскільки актуалізується контекстність здійснення соціальним працівником соціально-превентивної діяльності у молодіжному середовищі.

Проблема професійної підготовки соціальних працівників стає все більш очевидною за життєдіяльності сучасного суспільства. Ця проблема має важливе значення і може бути простежена у двох аспектах: формування професійно-важливих якостей особистості фахівця і формування готовності до професійної діяльності майбутнього соціального працівника. Водночас система професійної підготовки фахівців соціальної сфери визначається її специфікою. Зокрема, професії «соціальний працівник», «соціальний педагог» належать до соціономічної групи професій, орієнтованих на сприяння у вирішенні соціальних проблем особистості та передбачає різні форми комунікативної взаємодії з різними категоріями клієнтів. Відтак, у

фахівців соціономічної групи мають бути сформовані професійна готовність до розуміння людей з різними соціальними проблемами; фахові орієнтації на проведення корекції різних способів їхньої життєдіяльності, включаючи вміння орієнтуватися у певних видах професійної взаємодії, співробітництва, взаємної допомоги тощо.

Доцільно наголосити й на тому, що актуальність формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності визначається необхідністю створення умов для розвитку їхньої особистості, а також здатністю створювати нові знання. Орієнтація студентів на репродуктивне відтворення знань, яке зводить професійну підготовку майбутнього фахівця до запам'ятовування і заучування, призводить до неусвідомленого засвоєння навчальних курсів, тому є неефективним.

Для нашого дослідження важливим є висновок Л.Онуфрієвої про те, що актуальність формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності визначається:

1) необхідністю підвищення якості надання соціальних послуг, що в свою чергу потребує оволодіння загальними і спеціальними знаннями, здатності використовувати ці знання у практичній діяльності, навичок особистого підходу до кожного клієнта;

2) підвищенням вимог до рівня професійної підготовки майбутніх соціальних працівників щодо оволодіння інноваційними технологіями, які передбачають впровадження інформаційних систем в соціальних службах, а відтак, опанування великого обсягу інформації; формування умінь і навичок, які сприятимуть швидкій адаптації до змінних умов; спроможності брати участь у вдосконаленні інноваційних процесів;

3) сформованістю готовності у фахівців соціальної сфери, яка позитивно впливає на розвиток соціальної структури суспільства, що, в свою чергу, сприяє покращенню демографічних процесів всіх верств населення [1].

Отже, формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності виступає одним із компонентів, що сприяє успішності здійснення регуляції цієї діяльності.

На основі вивчення наукових досліджень було встановлено, що сутність готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності полягає у засвоєнні ним певної сукупності спеціальних знань, професійних умінь і навичок, соціальних відносин; сформованості та зрілості професійно-значущих якостей, соціального досвіду особистості. До того ж додамо, що оцінювання стану готовності фахівця до діяльності не може обмежуватися такими показниками як: продуктивність праці, досвідченість, майстерність, якості особистості – при здійсненні відповідної діяльності. Не менш значущим є виявлення внутрішніх сил особистості, її потенційних можливостей та реальних резервів, що суттєво впливають на підвищення ефективності професійної діяльності у майбутньому [2].

В контексті нашого дослідження важлива дослідницька позиція науковців (зокрема, А.Ліненко) про особливе значення праксеологічного підходу, що передбачає ретельну підготовку і здатність до виконання цілеспрямованої діяльності на основі дослідження загальних законів і виведення із них правил досягнення досконалості людської діяльності [3].

Заслужують на увагу положення, обґрунтовані В.Сластьоніним, який наголошував, що в основу професійної підготовки має бути покладено системний, особистісно-діяльнісний та індивідуально-творчий підхід [4]. Доцільно додати, що з позицій системного підходу всі структурні складові професійної підготовки фахівця повинні максимально активізувати всі основні структурні компоненти особистості самого соціального працівника.

Зважаючи на те, що поняття «готовність» не можна розглядати окремо від поняття «особистість», вважаємо, що сутнісний зміст цього поняття складають готовність до діяльності та готовність особистості до саморозвитку (самовдосконалення, самокорекція, самоуправління), які є інтегрованими, взаємообумовленими та взаємопов'язаними компонентами.

До зазначеного вище доцільно додати ще й те, що передумовами ефективного формування готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності є професійно-значущі якості особистості, які зумовлюють розвиненість компонентів його свідомості, психологічних характеристик і досвіду практичної діяльності. У цьому немає сумнівів, проте не менш важливими є такі особистісні утворення, як світогляд, гуманістично-ціннісна орієнтація і соціальна спрямованість. До того ж суттєво впливають на формування особистісних і професійних якостей соціального працівника соціальні відносини у суспільстві, становлення

професійної взаємодії фахівця соціальної роботи і клієнта нового типу, морально-правовий статус соціального працівника у суспільстві тощо. На нашу думку, розуміння проблеми формування готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності у такому ракурсі свідчить про зародження об'єктивної необхідності застосування соціотерапевтичної, діагностичної, корекційно-реабілітаційної та інших функцій.

На підставі теоретичного аналізу наукових поглядів можна зробити узагальнення про неабиякий інтерес учених до проблеми формування професійної готовності соціальних працівників. Так, професійна готовність розглядається з різних позицій: активний стан людини, який проявляється в діяльності; результат діяльності; цілі діяльності; якість, що характеризує установку на вирішення професійних завдань і соціальних ситуацій; передумова до цілеспрямованої діяльності; форма діяльності суб'єкта; цілісне утворення особистості; складова соціально-професійної культури; складне професійно-значуще новоутворення особистості [3].

Результати наукових досліджень свідчать про неоднозначність трактувань поняття «готовність». Зокрема А.Деркач визначає готовність як цілісний прояв якостей особистості фахівця, виокремлюючи пізнавальні, емоційні та мотиваційні компоненти. На думку дослідника, умовами формування готовності до професійної діяльності є:

- 1) самостійність і критичне засвоєння культури;
- 2) активна участь у вирішенні суспільно-значущих завдань;
- 3) розвиток творчого потенціалу особистості, її психічних процесів [5].

Ми поділяємо позицію К.Дурай-Новакової, яка пропонує розглядати професійну готовність як складне структурне утворення особистості, що орієнтує на успішне виконання різних функцій, центральним ядром якого є позитивні установки, мотиви та цінності професії; а також професійно-значущі якості, здібності, професійні знання, уміння, навички, певний досвід їхнього використання на практиці. Дослідниця наголошує, що професійна готовність має прямий зв'язок зі спрямованістю на професійну діяльність і стійкими установками на працю [2].

У контексті нашого дослідження важливим є судження А.Мудрика щодо сутності поняття «готовність» до професійної діяльності. Науковець характеризує його як комплекс професійно-значущих якостей особистості, що включає здібності, темперамент і характеристику психічних процесів. Натомість, П.Рудик розглядає готовність як складне психологічне утворення особистості та акцентує увагу на *пізнавально-психічних процесах* (відображають найважливіші сторони конкретної діяльності), *емоційних компонентах* (можуть підсилювати або послаблювати активність людини), *вольових компонентах* (сприяють реалізації ефективних дій для досягнення мети та мотивів поведінки) [1].

Важливою складовою готовності до професійної діяльності є *особистісна готовність*, яку науковці трактують як комплексне психологічне утворення, що поєднує особистісні, функціональні й технологічні компоненти. Проте не менш значущою є *психологічна готовність* фахівця до діяльності. Зокрема науковці (К.Платонов, В.Сосновський, Л.Захарова та ін.) акцентують увагу на психологічній готовності до професійної діяльності та трактують її як психічний феномен, за допомогою якого можна пояснити психологічну стійкість діяльності людини. Натомість О.Краснорядцева наголошує, що психологічна готовність до діяльності проявляється у вигляді:

- 1) установок – як проєкцій минулого досвіду на теперішню ситуацію, шляхом її «накладання» на будь-які психічні явища і прояви;
- 2) мотиваційної готовності відносно «впорядкування» образу свого світу, що надає людині можливість усвідомити сенс і цінність того, що вона робить;
- 3) особистісної готовності до самореалізації через персоналізацію [4].

Зауважимо й на тому, що розглядаючи психологічну готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності як структурне утворення, ми виокремлюємо деякі аспекти щодо формування її компонентів.

Сутність першого аспекту полягає у тому, що спеціально-організовані викладачем умови навчальної діяльності та взаємовідносини лише вибірково актуалізують окремі ситуації, які при систематичному повторенні поступово переходять у стійкі мотиваційні новоутворення. Сутнісний зміст другого аспекту передбачає, що мета, завдання, ідеали, професійно-етичні норми – пропонуються студенту в готовому вигляді, проте за задумом викладача поступово мають перетворитися у внутрішні його переконання. Відтак для повноцінного формування

мотиваційної сфери особистості обидва аспекти мають бути включені як обов'язкові складові.

Заслужують на особливу увагу й наукові положення про те, що психологічною основою готовності до професійної діяльності є професійна зрілість, яка розглядається як специфічне особистісне утворення, що відображає рівень професійного розвитку людини та виявляється у прагненні та здатності до самовизначення і самореалізації засобами суспільно-корисної діяльності у певній галузі виробництва матеріальних або духовних благ (тобто у певній професійній сфері). Так, показниками професійної зрілості як особистісного утворення є сформованість та інтегрованість її складових, а також здатність фахівця до вирішення актуальних завдань професійного розвитку і діяльності [6].

Як показало вивчення наукового фонду, у процесі формування психологічної готовності соціальних працівників до професійної діяльності можна виокремити такі компоненти:

- мотиваційно-професійний – передбачає позитивне ставлення до майбутньої професії, потребу у досягненні успіху у професійній діяльності;
- особистісно-психологічний – означає необхідність формування і розуміння власних психологічних якостей, яких вимагає професія;
- соціально-орієнтаційний – включає сформованість уяви студента щодо образу соціального працівника, його майбутньої діяльності;
- рефлексивно-оцінний – передбачає здатність соціального працівника до адекватного оцінювання, сприймання себе та інших людей.

Як свідчать результати наукових досліджень, механізм формування мотивації до професійної діяльності представляє собою сукупність закономірних зв'язків і відносин, що зумовлюють процес засвоєння соціальних норм, цінностей і правил поведінки, формують у фахівця специфічні ціннісні орієнтації та установки. Отже, позитивна взаємодія викладача і студента на основі єдності мети, усвідомлення відповідальності за результати навчання сприяють створенню певних умов для відповідності мотивів і цілей навчальної діяльності [8]. Виходячи з цього, цілеспрямована діяльність щодо формування мотивації студентів до професійної підготовки має бути провідною складовою процесу навчання, оскільки забезпечує усвідомлений характер постановки особистих цілей та сприяє оптимальному регулюванню власної навчально-пізнавальної діяльності.

Ми спираємося на положення, обґрунтовані науковцями про те, що розвиток *соціально-орієнтаційного компонента* психологічної готовності до професійної діяльності соціального працівника у ВНЗ являє собою процес формування майбутнього образу фахівця і стратегій майбутньої професійної діяльності, що виражається цілісним уявленням професійної кар'єри. Саме уявлення про майбутню кар'єру є тим динамічним утворенням, що відображає суб'єктивну модель професійного розвитку людини [1].

Додамо, що формування такого уявлення у свідомості майбутнього соціального працівника відбувається за двома основними формами. Перша передбачає проведення аудиторних занять за професійно-орієнтованими навчальними дисциплінами, оскільки під час вивчення дисциплін цього циклу майбутній соціальний працівник оволодіває знаннями, що сприяють створенню у нього цілісного «каркасу» майбутньої професії, а саме: історичні етапи становлення соціальної роботи в Україні та світі; цілі та завдання соціальної роботи; морально-етичні норми та цінності практичної соціальної роботи; особистісні якості, якими має володіти соціальний працівник; методи і технології соціальної роботи з різними категоріями клієнтів тощо [7].

Друга форма уявлень передбачає проведення практичних занять у вигляді тренінгів, дидактичних ігор, практичних ситуацій в аудиторіях; проходження практики в соціальних службах, установах і громадських організаціях, які виступають засобом формування у свідомості студента образу професії. При цьому практика є особливою формою навчальної діяльності як з боку викладачів, так і з боку студентів. Метою практики з боку викладача є надання студентам можливості зіставити теоретичні знання про наявні соціальні проблеми та методи й засоби їх практичного вирішення в умовах соціальних установ; вносити пропозиції власного бачення варіантів вирішення конкретних соціальних проблем з метою їх вдосконалення. Натомість метою практики з боку студентів є: оволодіння навичками оформлення відповідних службових документів; розробка конструктивного плану щодо вирішення конкретної соціальної проблеми; безпосередня участь як організатора-професіонала, у реалізації цього плану; оволодіння навичками ефективною комунікації під час роботи з клієнтом [7].

До того ж практико-орієнтовне навчання в реальних умовах сприяє розвитку професійно-важливих умінь і навичок, що можливо при суб'єкт-суб'єктній взаємодії викладача і студента та базується на прийнятті, рівноправності позицій, поглядів як партнерів. Додамо, що така форма взаємодії викладача і студента допомагає формуванню ще й здатності до реалізації соціально-перцептивних умінь, а під час навчального процесу сприяє проявам довіри та поваги; створенню особливого емоційного середовища для комунікації, що проявляється у відвертості, природності прояву емоцій; розвитку здатності до того, щоб свідомо розуміти, активно використовувати та логічно передбачати багатоаспектність комунікативних засобів.

Аналіз наукових досліджень засвідчив наступне: психологи вважають, що формування *особистісного компонента психологічної готовності* майбутнього соціального працівника до професійної діяльності полягає у вирішенні протиріччя між об'єктивними та суб'єктивними факторами розвитку особистості, тобто, існує потреба у саморозвитку і самореалізації особистості, а водночас, є об'єктивна необхідність інтеграції в соціальне життя через взаємодію з іншими людьми, щоб відчувати себе повноправним і значущим суб'єктом соціуму [5]. Виходячи з цього, можна зробити висновок про те, що це протиріччя можна розв'язати лише за умови диференціації на суб'єктивному рівні індивідуальних, професійних і суспільних цінностей; оптимальних форм соціальної взаємодії; такого виду діяльності, який дозволить реалізувати особистісний потенціал. Отже, формування особистісного компонента психологічної готовності фахівців до професійної діяльності тісно пов'язане з формуванням рефлексивного компонента.

Як показало поглиблене вивчення даної тематики, рефлексія пов'язана з аналітичним мисленням, прагненням майбутнього соціального працівника до аналізу, осмислення досвіду своєї роботи, узагальнень, оцінки з позиції соціальної значущості. Така готовність (установка) соціального працівника на постійний «зворотний зв'язок» з клієнтом, уміння розуміти та оцінювати отриману інформацію з точки зору клієнта, оптимальний вибір адекватних способів вирішення соціально-психологічних ситуацій – важлива умова розвитку його професіоналізму [5].

На наш погляд, заслуговують на посилену увагу положення, обґрунтовані М.Демиденко про те, що для розвитку рефлексивних здібностей необхідно враховувати такі принципи:

1) *принцип повноти прояву рефлексії* – проявляється у трьох формах: рефлексія як цілісний акт; рефлексія як певна послідовність дій; рефлексія як специфічна дія, що включена в діяльність;

2) *принцип особливих умов прояву рефлексії* – передбачає, що актуалізація рефлексії відбувається лише при певних ситуаціях (проблемна, ситуація групової взаємодії) [6].

На підставі принципів виокремлюють методи формування рефлексії:

- групова дискусія – реалізується під час групового аналізу ситуації;
- сюжетно-рольова гра – розігруються ситуації, що мають проблемний характер і стосуються проблем, з якими найчастіше стикається соціальний працівник у своїй професійній діяльності;
- психодрама і соціодрама – відбуваються у формі монологів, зміни ролей, двійників, дзеркальних відображень, опису іншої людини [6].

Зважаючи на зазначені методи, можна констатувати, що вони сприяють формуванню системи соціально-життєвих цінностей і світогляду майбутнього фахівця; розвитку його професійно-важливих якостей, умінь для розуміння внутрішнього світу інших людей, тобто формуванню готовності.

Важливо й те, що Державний стандарт вищої освіти передбачає формування готовності у майбутніх фахівців до професійної діяльності на основі особистісно-орієнтованого підходу, що є особливо значущим.

Резюмуючи вищевикладене, узагальнимо, що готовність майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності є складним, структурно-цілісним новоутворенням особистості фахівця; одночасно і психічним станом, і якістю особистості, що забезпечує цілеспрямований розвиток для здійснення професійної діяльності; сукупністю особистісних, професійних, морально-етичних якостей, що визначають спроможність і забезпечують виконання професійних функцій; рушійною силою (у сукупності з мотивами) спрямованості майбутніх фахівців до діяльності; їхнього усвідомлення необхідності вирішення професійних завдань; показником якості та критерієм результативності професійної підготовки фахівця. Перспективи подальшого

розгляду вбачаємо у визначенні критеріїв, конкретизації показників та рівнів готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності.

1. Онуфрієва Л. А. Формування психологічної готовності випускників педагогічних спеціальностей ВНЗ до професійної діяльності / Л. А. Онуфрієва // Зб. наук. праць КПНУ ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2011. – Вип. 13. – С. 185-189.
2. Дурай-Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 03.00.01 / К. М. Дурай-Новакова. – М. : 1983. – 32 с.
3. Линенко А. Ф. Теория и практика формирования готовности студентов педагогических вузов к профессиональной деятельности: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / А. Ф. Линенко. – К., 1996. – 356 с.
4. Слостенин В. А. Социальный педагог: готовность к профессиональной деятельности / В. А. Слостенин // Научные труды МГПУ. – М. : Прометей, 1995. – 163 с.
5. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала / А. А. Деркач. – Воронеж. – 2004. – С. 65-66.
6. Демиденко М. В. Психология універси: учебно-методическое пособие / М. В. Демиденко. – Самара : Самарский государственный педагогический университет. – 2004. – 102 с.
7. Краснорядцева О. М. Особливості професійного мислення в умовах психо-діагностичної діяльності / О. М. Краснорядцева. – Барнаул. – 1998. – С. 14-19.

Чубук Р. В. Формирование готовности будущего социального работника к профессиональной деятельности.

Цель статьи: проанализировать ведущие механизмы формирования готовности будущего социального работника к профессиональной деятельности, что выступает одним из компонентов успешности осуществления регуляции этой деятельности. Учитывая, что понятие «готовность» нельзя рассматривать отдельно от понятия «личность», в статье обосновывается целесообразность различать в содержании этого понятия: готовность к деятельности и готовность к саморазвитию, самоусовершенствованию.

Ключевые слова: личность, профессиональная деятельность, готовность, развитие, способность, формирование.

Chubuk R. V. The formation of readiness of prospective social workers for the professional activities.

The purpose of the article is to analyze the leading mechanisms of the formation of readiness of a prospective social worker for the professional activities, which is one of the components of a successful implementation of the regulation of these activities. It is pointed out that the concept of «readiness» cannot be considered apart from the concept of «person», as the essential contents of this concept are: a willingness to work and readiness for the self-development and self-improvement.

Key words: professional activities, availability, development of a personality, ability to form.